

GUUS LUIJTERS

Laatste brood

Literaire herinneringen

I

De straten waren warm en de stoepranden glinsterden in de zon, de balkonnetjes achter hun ijzeren spijlen gestreept als zebra's. Een dag eerder waren de glazenwassers op hun ladders door de straat gewandeld, de ramen glommen in de stilte. Tijd bestond niet, en mijn vader en moeder wisten nog maar nauwelijks wie ik was, zoals ik niet wist wie zij waren. De schillenboer deed zijn ronde. De ratelende wielen van zijn kar waren even tevoren tot stilstand gekomen, het paard stond roerloos, zijn kop gebogen. De rozen in het perkje dat de straat in tweeën deelde waren gesnoeid, de ijzeren hekjes vers geschilderd. De zilververf van het paaltje met de brandweerkraan was hier en daar al afgebladderd. Niets beweegt en het is stil. Zo herinner ik mij de straat waar ik ben opgegroeid in het naoorlogse Amsterdam.

2

De oorlog was voorbij, maar overal aanwezig. In de winkels, waar alles op de bon was, in de kleding die de mensen droegen, uit oude kleren gemaakt, in de gesprekken. Auto's waren er niet, maar af en toe reed heel in de verte een tram. In de stilte hoorde je de vrouwen vanaf de balkons met elkaar praten, soms over de binnentuin heen. Hun mannen waren naar hun werk. De mannen die zich op straat lieten zien waren werklieden, stratenmakers met kniebeschermers en rubberen hamers, de bakker die naar de zin van mijn moeder zijn kar te lang onbeheerd op straat liet staan als hij bij de overbuur-

vrouw brood bezorgde, voddenn mannen, elk met hun eigen roep, de schilders die voor stopverf zorgden, de optocht van vuilnismannen, de man met de ratel voorop. Mijn moeder zette water op en maalde koffie. Toen de ketel begon te zingen, draaide ze het gas uit en goot de koffie op. Ik zat graag in de keuken naar haar bezigheden te kijken: boterhammen snijden, melk kloppen in een steelpannetje, de theepot omspoelen, afwasje plegen en intussen tegen mij praten. Wat ze zei, weet ik niet meer. In de keuken was het prettig, maar daarbuiten zou ik me in huis nooit op mijn gemak voelen. De slaapkamer met het enorme bed was te groot voor een kind, de huiskamer vol stoelen, tafels en kastjes te klein. Er lag een kleed met kleuren op de vloer, maar het waren lelijke kleuren, vond ik. In een ander huis, een groter huis lag ook een kleed op de vloer, maar dat was een kleed met kleuren als in een droom, zo mooi dat je moest oppassen er niet in te verdwijnen.

3

Zoveel jaar later kwam ik in Parijs, in Beaubourg, ('Centre Pompidou,' zei Liesbeth List, 'maar wij zeggen Beaubourg, toch?' Heb ik me altijd aan gehouden) in een zaal die vol hing met reusachtige blauwe monochromen van Yves Klein (heeft iemand weleens gewezen op het verband tussen Kleins monochromen en de blauwe, gele, rode en roze matten waarop hij aan judo deed?). Overdonderd bleef ik staan en begon toen terug te wijken, want stuk voor stuk leken de van verf trillende schilderijen me op te willen zuigen om me naar een spiegelwand te leiden waaruit geen terugkeer mogelijk was. Het waren niet Kleins mooiste monochromen, maar wel de heftigste, en de kracht waarmee ze me terugslurden naar mijn vroege jeugd verbaasde me. Het kleed dat lang geleden

zo'n indruk op me had gemaakt, was immers allang verdwenen achter andere vliegende tapijten in de vorm van boeken, muziek en schilderijen.

4

De pers op het visgraatparket was het eerste teken dat er een andere wereld bestond dan die van het zonnige huis in de zonnige straat waarin mijn ouders en ik elkaar leerden kennen. Het zou lang het enige teken blijven, want de buurt waar wij woonden, was bijzonder eenvormig. Tegen de tijd dat ik tien was, kende ik één gezin waar ze een grammofoon hadden en twee gezinnen met een piano, een jongen die kon schaken, maar niemand met kunst aan de muur. Als er al iets aan de muur hing, was het een reproductie.

5

In de slaapkamer van mijn ouders hing een ingelijste reproductie van een aquarel van Joséphine Baker, waar ik niet goed naar durfde te kijken, omdat ze helemaal bloot was. Mijn ouders waren in 1936 naar Parijs, voor de Wereldexpositie en voor Jozefien natuurlijk, die in haar bananenrokje triomfen vierde in de Folies Bergères.

Ik ben in Parijs geweest

Het was er een reuze feest

Ik heb de Moulin Rouge gezien

En gedanst met Jozefien

In de Folies Bergères hadden mijn ouders het programma-boekje gekocht, met daarin, behalve een aantal door Dora Maar gemaakte foto's van de danseressen, de reproductie van de aquarel die ze hebben laten inlijsten bij kunsthan-

del Breughel in de Kalverstraat. Ik heb er een zekere fascinatie voor Joséphine Baker aan overgehouden. Ik heb haar films bekeken, haar muziek beluisterd en het programma-boekje van de Folies Bergères nog een keer gekocht, met de aquarel er nog in, en in Parijs heb ik haar plekken bezocht.

Toen ze nog leefde en regelmatig in Nederlandse tv-programma's te gast was, en ik waarschijnlijk heel makkelijk een ontmoeting had kunnen regelen, vond ik haar niks natuurlijk; vergane glorie, en dat eeuwige gezeur over die pleegkinderen in alle kleuren van de regenboog. Pas toen het te laat was, werd ik wakker. Interessante periode, de jaren twintig en dertig in Parijs, en een geweldige carrière, zeker voor iemand die nauwelijks kon dansen. En zingen kon ze al helemaal niet. 'Of je een bandje op te hoge snelheid achterstevoren afdraait,' schreef een biograaf. Een slechte actrice bovendien, blijkt uit haar films, en dan dat scheelkijken als ze niet wist hoe het verder moest. Maar een uitzonderlijke vrouw, zoveel is duidelijk.

Vlak nadat ze vanuit Amerika in Parijs was aangekomen, heeft ze een boek over zichzelf geschreven en als je haar daarin aan het woord hoort, begrijp je waarom iedereen met haar wegliep: ze is Joséphine Baker en Joséphine Baker is een ster zoals alleen Joséphine Baker dat is, stralend, geestig, ongrijpbaar, zichzelf zoals maar weinig mensen voor haar zichzelf geweest zullen zijn.

In de loop der jaren heb ik een aardige Joséphine Baker-verzameling opgebouwd, maar 500 euro voor een gesigioneerde foto was me toch te duur. En het museum in haar Château des Milandes in de Dordogne heb ik nooit bezocht. De ingelijste aquarel staat nu bij ons in de boekenkast.

6

Onze buurt was een buurt van huisvrouwen en werken, op kantoor, bij de gemeente, op de fabriek. Huisvrouwen zoals mijn moeder namen het ervan. 's Morgens deed ze een wasje, hemden en overhemden, op de hand, en maakte ze de bedden op. Als ik 's middags naar school was, haastte ze zich naar de stad, om te ijpsen, kijken maar niet kopen, en met haar vriendinnen in de theesalon in de Leidsestraat kroketjes te eten en koffie te drinken. Huisvrouwen als mijn moeder waren een uitzondering, de meeste huisvrouwen namen hun taak serieus en kwamen het huis niet uit, zo druk hadden ze het met stof afnemen en stofzuigen, dweilen, wassen, boenen, ramen lappen, eten koken en wat ze zo nog meer verzonnen.

Op tweehoog beneden ons, op de derde etage, woonde mijn tante Corrie. Tante Corrie was geen familie, maar een 'Amsterdamse tante'. Waarom de ene buurvrouw een tante was en de andere niet, is mysterieus. Je zou denken dat het iets te maken had met de relatie die de burens met elkaar onderhielden, maar dat is niet zo. Onder tante Corrie woonde tante Dirkie en die spraken wij nooit, toch was Dirkie een tante, terwijl de vrouw die onder haar woonde en die we ook nooit spraken, mevrouw Van der Linden was. Een balkon naast ons woonde tante Hennie. Haar man, in het spraakgebruik aangeduid als 'de directeur' of 'oom Jan', sprak ik aan als 'meneer Van Staveren', terwijl de vader en moeder van mijn vriendje Loekie altijd meneer en mevrouw Dikker zijn gebleven, ondanks het feit dat mijn moeder met Loekies moeder ging zwemmen.

7

'Je buurt is waar je niet naartoe hoeft omdat je er al bent.'
Georges Perec.

8

Nog in de eerste opwinding over de ontdekking van het oeuvre van Perec, *Wou le souvenir d'enfance*, *Espèces d'espaces*, *La Vie mode d'emploi*, las ik over zijn dood. Het was of hij en alles wat hij nog zou schrijven me was afgepakt.

9

Tim Krabbé zei over Perec, dat hij iemand met zo'n baard niet serieus kon nemen.

10

Lang voordat ik van Perec gehoord had en lang ook voor het verschijnen van *La Vie mode d'emploi* (1978) had ik Tim gevraagd een diagram voor me te maken waarop het paard alle velden van het bord aandoet. De bewegingen wilde ik projecteren op de kaart van Amsterdam, die ik als een schaakbord 64 vakjes had gegeven, om zo de volgorde te bepalen van de 64 hoofdstukken van het boek dat ik wilde schrijven met de stad als achtergrond. De projectie mislukte, diagram te klein, kaart te groot, het boek schoot niet op. Jaren later heb ik het idee in vereenvoudigde vorm gebruikt voor *De verdwenen stad*. Het door Tim gemaakte diagram heb ik nog.

11

Mijn tante Corrie en mijn moeder kwamen niet bij elkaar over de vloer. Dat kwam, leek mij, doordat tante Corrie mijn moeder maar een huisvrouw van niks vond. Regelmatig klaagde ze over de trap en over de traploper die niet schoon genoeg waren naar haar zin, terwijl de koperen traproeden nodig geпоetst moesten worden. Conflicten werden ingeleid door aan de ijzeren draad van het dienstliftje te schudden, waardoor de metalen bak begon te rammelen. Als mijn moeder de mantel kreeg uitgeveegd, zweeg ze, maar zodra mijn

vader thuis was, deed ze haar beklag, dat altijd eindigde met de woorden: 'Nou ja, we zullen maar denken.' In deze verzuchting zat het leed verborgen dat tante Corrie met zich droeg sinds haar kind was overleden. Martin, enkele maanden voor mij geboren, was acht toen hij stierf. Ik kan me hem goed herinneren.

I 2

Martins moeder was een uitzonderlijke vrouw, met wie ik het als kleine jongen goed kon vinden. Ze was dol op me en ontving me altijd met open armen. Het ligt voor de hand te denken dat ik voor haar de plaats innam van het kind dat zij verloren had, en voor een deel zal dat ook het geval zijn geweest, maar dat was niet het enige, want toen Martin als door een wonder postuum een zusje kreeg, veranderde er niets; ze bleef dezelfde onverstoorbare, lieve tante Corrie. In tegenstelling tot de andere mensen die ik kende, mijn grootmoeder uitgezonderd, had ze echt belangstelling voor me, en ze was aardig. Ze bakte appeltaart voor me, keek de andere kant op als ik op een feestje van de vruchtenbowl snoepte en deed spelletjes met me. Toen ik mijn arm brak, rende ze met me naar dokter Israëls op de Admiraal de Ruijterweg en bracht me toen op zijn advies naar het WG, waar mijn arm in het gips werd gezet. Ik mocht naar haar radio luisteren en me 's winters, als het bij ons thuis ijskoud was, voor haar kachel komen warmen. En iedere dag als ik naar school ging, lag er op de trap een kleine verrassing voor me klaar.

I 3

Het was bij tante Corrie dat ik voor het eerst met boeken te maken kreeg. Wij hadden thuis een boekenkast, maar als kleine jongen had ik in die kast niets te zoeken. De kast stond

vol grotmensenboeken zonder plaatjes en vol woorden die ik niet kon lezen. Zelf had ik geen boeken en het enige dat mijn moeder me voorlas was de strip over Paulus de boskabouter uit de krant. Als heks Eucalypta haar knechtje in een bezem veranderde, vond ik dat wel aardig, maar Paulus met zijn pijpje en zijn eikeltjeskoffie leek mij een tamelijk vervelend ventje, en de avonturen die hij beleefde, stelden ook niet veel voor. Ze leken op elkaar en liepen onveranderlijk goed af. Nee, dan de sprookjes die mijn grootmoeder mij vertelde. Als de schemer viel, zette ze in de alkoof een kaars op tafel en vroeg of ik misschien wilde dat ze een sprookje vertelde. Ik wilde niets liever en als ik mijn voorkeur voor *Hans en Grietje* had uitgesproken, ontstak ze de kaars en begon de huiveringwekkende vertelling, waarin de kinderen door hun vader en moeder worden achtergelaten in het bos en daar in de macht raken van een heks die ze wil vetmesten met de bedoeling ze te slachten, te braden en op te eten. Mijn grootmoeder vertelde het sprookje met stemmen en als de kleine Hans zijn vinger door de tralies van het hok moest steken, kreeg ik het altijd Spaans benauwd.

‘Je jaagt dat kind de stuipen op het lijf,’ zei mijn moeder als ze mij kwam halen. ‘Ik wil niet dat je hem nog sprookjes vertelt.’ Mijn grootmoeder beloofde dat ze het niet meer zou doen, maar als een week later de schemering inviel, zette ze in de alkoof een kaars op tafel en ja, natuurlijk wilde ik dat ze een sprookje vertelde. Haar *Hans en Grietje* stamde nog uit de mondelinge overlevering. ‘Prijs je gelukkig,’ zei sprookjesverteller Willem de Ridder toen ik hem dat vertelde. En dat doe ik.

14

Mijn grootmoeders *Hans en Grietje* herinner ik me als onvervalste horror, waar ik letterlijk slapeloze nachten aan overhield. Wie eenmaal kennis heeft gemaakt met horror blijft ernaar op zoek, en zal al snel tot de ontdekking komen dat wat hij zoekt dun gezaaid is. Mijn laatste doodschrik betreffende geschreven horror greep plaats toen ik elf was en Edgar Allan Poe's *The Facts in the Case of Mr Valdemar* (1845) had gelezen, waarin een stervende man op het moment dat hij de geest geeft, gehypnotiseerd wordt zodat hij verder leeft als een schijndode. Ik was zo in de war van het verhaal dat mijn vader de Prisma Pocket waarin het was opgenomen van me afpakte en verborg. Nadat ik het boek had teruggevonden, schrok ik nog van *The Tell-Tale Heart* (1843), maar daarna is het geen enkele schrijver meer gelukt me echt van slag te brengen, zelfs Tim Krabbé met *Het gouden ei* niet.

Was ik elf geweest toen ik dat laatste las, dan was het gelukt, denk ik. Ik heb alle begrip voor de scholieren die dit meesterwerkje op hun lijst zetten, want dat doen ze niet omdat het boek zo lekker dun is, zoals hun bleke onderwijzers graag suggereren, maar omdat je er zo geweldig van schrikt.

15

Tante Corrie had geen boekenkast, maar een van de kastjes van het dressoir bleek onvermoede schatten te bevatten. De eerste schat die tevoorschijn kwam, was Dik Trom. Natuurlijk schemerde het als ik *Dik Trom* voorgelezen kreeg, iedere middag een hoofdstuk, ik zal vijf of zes zijn geweest en kon nog niet lezen, want dat mocht niet.

Ik vond het een wonder. Uit het niets verrees een heel dorp met zijn bewoners, en het middelpunt was een jongen die weliswaar dik was, maar toch een doodgewone jongen.

[LEES VERDER IN HET BOEK]